

नेपाल सरकार
वातावरण मन्त्रालय
सिंहदरवार, काठमाण्डौ

जलवायु परिवर्तन राष्ट्रिय नीति, २०६६ सम्बन्धमा राय/सुझाव पठाउने
सूचना

हाल विश्वव्यापी रूपमा चर्चाको विषय बनेको जलवायु परिवर्तनले पारेको तथा भविष्यमा पार्न सक्ने प्रभावहरूको पहिचान, यसका सम्भावित जोखिमहरूबाट सुरक्षित हुन प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका उपायहरू अबलम्बन गरी जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने दुष्परिणामबाट बच्ने क्षमताको विकास गरी स्वच्छ, स्वस्थ, भयरहित एवं समुन्नत नेपाल निर्माण गर्ने उद्देश्य लिई यस मन्त्रालय र WWF Nepal को संयुक्त प्रयासमा तयार गरिएको **जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६६** को मस्यौदा सरोकारवाला व्यक्ती संघ, संस्थाहरूको राय/सुझाव संकलन गर्ने प्रयोजनको लागि यस मन्त्रालयको Website (www.moest.gov.np) र WWF Nepal को Website (www.wwfnepal.org)मा राखिएको छ । उक्त मस्यौदा उपर कुनै राय/सुझावहरू भए यस मन्त्रालयको नीति निर्माण शाखा वा मन्त्रालयको e-mail ठेगाना (info@moest.gov.np) मा यथाशिघ्र आईपुग्ने गरी पठाईदिनु हुन सरोकारवाला सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ ।

जलवायु परिवर्तन राष्ट्रिय नीति

२०६६

नेपाल सरकार
वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
सिंहदरबार

सहयोगी
डब्लु डब्लु एफ नेपाल

काठमाण्डौ, नेपाल
२०६६

विषय-सूचि

क्रम संख्या	विषय	पाना नं.
१.	पृष्ठभूमि	१
२.	विगतका प्रयासहरु	२
३.	वर्तमान स्थिति	३
४.	समस्या तथा चुनौती	४
	४.१ समस्या	४
	४.२ चुनौती	४
५.	नयाँ नीतिको आवश्यकता	५
६.	लक्ष्य	७
	६.१ परिमाणत्मक लक्ष्यहरु	७
७.	उद्देश्यहरु	८
८.	नीतिहरु	८
	८.१ नीतिगत एवं संस्थागत सुदृढिकरण	८
	८.२ प्राकृतिक स्रोतसाधनहरुको उचित व्यवस्थापन	१०
	८.३ प्राकृतिक प्रकोप एवं जोखिम न्यूनिकरण तथा अनुकूलन	११
	८.४ हरितगृह ग्यास उत्सर्जन, कार्बन ब्यापार तथा वातावरण प्रदुषण नियन्त्रण	११
	८.५ जनचेतना, जनसहभागिता, तालिम तथा शसक्तिकरण	१२
९.	रणनीति तथा कार्यनीति	१३
	९.१ रणनीति	१३
	९.२ कार्यनीति	१४
१०.	संस्थागत संरचना	२०
११.	आर्थिक पक्ष	२२
१२.	कानूनी पक्ष	२२
१३.	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	२२
१४.	जोखिम	२३
	अनुसूचिहरु	

जलवायु परिवर्तन राष्ट्रिय नीति

१ पृष्ठभूमि:

जलवायु भन्नाले मौसमको दीर्घकालिन अवस्था जनाउँदछ, भने मौसमले वायुमण्डलको तात्कालिक वा अल्पकालिन अवस्था मात्र जनाउँदछ । जलवायुको लेखाजोखा तथा विश्लेषण गर्न कम्तिमा ३० वर्षको मौसमी तथ्याङ्क आवश्यक ठहराईएको छ । पछिल्ला केहि दशक देखि जलवायु परिवर्तन भै रहेको विभिन्न तथ्याङ्कले देखाएकोले जलवायु परिवर्तन एक विश्वव्यापी मुद्दाका रूपमा पृथ्वीवासीका अगाडि देखा परेको छ । केहि वर्ष अगाडि सम्म यो विषय वैज्ञानिकहरु माभ्र विवादित अवस्थामा रहेको भएता पनि जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तरसरकारी संस्था (Inter Governmental Panel on Climate Change, IPCC) को ई.सं. २००७ को वैज्ञानिक प्रतिवेदनले जलवायु परिवर्तन भै रहेको आधिकारीक रूपमा निर्णय गरी सकेकाले अब यो विषय विवाद रहित बनेको छ ।

विभिन्न कारणले गर्दा खास गरेर औद्योगिकरण, वन फँडानी, यातायातका साधनमा वृद्धि आदिबाट पृथ्वीमा हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा वृद्धि हुनाले वायुमण्डलमा हरितगृह ग्यासको मात्रा बढ्दै गै रहेको छ । वायुमण्डलमा हरितगृह ग्यासको मात्रा जति बढ्दै जान्छ त्यतिनै विश्व उष्णकरणमा वृद्धि हुदै जान्छ । हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा वृद्धि गर्ने मानव सिर्जित कृयाकलापहरुका परिणाम स्वरुप वायुमण्डल तातिदै जानाले स्थान विशेष अनुरुप जलवायु पनि परिवर्तन हुदै जान्छ ।

जलवायु परिवर्तनले स्पष्टतः तीन पक्षमा प्रभाव पारेको छ: (१) तापक्रम वृद्धि, (२) वर्षा प्रकृत्यामा परिवर्तन (अतिवृष्टि, अनावृष्टि, सधन वृष्टि), (३) ऋतुकाल परिवर्तन । यस प्रकारका परिवर्तनले देश, व्यक्ति, समाज तथा वातावरणका अन्योन्याश्रित सम्बन्धमा बिचलन पैदा गर्दछ । यस्ता प्रभावहरु विशेष गरेर: जलस्रोत, कृषि, वन तथा जैविक विविधता, स्वास्थ्य र जिविकोपार्जनका क्षेत्रमा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा परेको पाईएकोछ । यस बदलिंदो परिस्थितिलाई सम्बोधन गर्न १५० भन्दा बढि मुलुकले ब्राजीलको रियो द जेनेरियोमा सन् १९९२ जुन ३-४ मा भएको पृथ्वी सम्मेलनमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC) मा हस्ताक्षर गरे । नेपालको संसदले यस महासन्धीलाई ई.स. १९९४ मे २ मा अनुमोदन गर्‍यो र महासन्धीका प्रावधान नेपालमा ई.स. १९९४ जुलाई ३१ देखि लागु भए ।

जलवायु परिवर्तन तथा यसबाट पर्ने नकारात्मक प्रभावहरु न्यून गर्न मुख्यतया दुई पक्षमा जोड दिईएको छ : (१) हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा कमि ल्याउने तथा नकारात्मक प्रभाव न्यूनिकरण गराउने (२) जोखिम क्षेत्रहरु पहिचान गरी अनुकुलनका उपायहरु अवलम्बन गर्ने । जलवायु परिवर्तनका प्रभाव विशेष गरेर गरिब, विकासोन्मुख, भूपरिवेष्टित तथा पर्वतिय वातावरण भएका मुलुकहरुमा बढी देखिन्छ । नेपाल पनि यस्तै मुलुक भित्र पर्ने भएकाले

अन्य मुलुक भन्दा जलवायु परिवर्तनले नेपाल वढी प्रभावित हुने हुंदा यस विषयमा अत्यन्त संवेदनशील हुन आवश्यक छ ।

२ विगतका प्रयासहरु:

संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धि (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC) मा हस्ताक्षर गरी नेपाल यस महासन्धिको पक्ष राष्ट्र भै सकेको छ । महासन्धिको धारा ४ (१, ज) मा धारा १२ बमोजिम महासन्धिको कार्यान्वयन सम्बन्धी सूचना पक्ष राष्ट्रहरुको सम्मेलनलाई जानकारी दिनु पर्ने व्यवस्था छ । यसै दफा १२ बमोजिम महासन्धिको अनुसूची १ मा नपर्ने (Non-Annex 1) सदस्य राष्ट्रको हैसियतले नेपालले महासन्धिको कार्यान्वयन सम्बन्धी जानकारी, तथ्याङ्क र अन्य सान्दर्भिक सूचनाहरु समावेश गरी वि.सं. २०६१ साल (सन् २००४) मा प्रथम राष्ट्रिय सञ्चार प्रतिवेदन (Initial National Communication Report) तयार पारेर महासन्धिको सचिवालय मार्फत पक्ष राष्ट्रहरुलाई जानकारी दियो र प्रतिवेदन सार्वजनिक पनि गर्‍यो ।

जलवायु परिवर्तनलाई नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, तीन वर्षिय अन्तरिम योजना (२०६४/६५ - २०६६/६७), दीगो विकास कार्यक्रम २००३ र सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (२००२) ले पनि प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष रूपमा यसका केहि पक्षलाई संबोधन गरेको छ ।

यस्तै महासन्धिको पक्ष राष्ट्र नेपालले महासन्धि कार्यान्वयन गर्ने क्रममा हाल सम्म भएका प्रयासमा (१) वातावरण व्यवस्थापनका लागि राष्ट्रिय क्षमता स्व-मूल्याङ्कन आयोजना (National Capacity Needs Self-Assessment Project) को कार्यान्वयन अन्तिम अवस्थामा रहेको, (२) वस्तुस्थिति प्रतिवेदन लगायत दोस्रो राष्ट्रिय सञ्चारको लागि प्रस्ताव तयार भएको, तथा (३) राष्ट्रिय अनुकूलन कार्ययोजना (National Adaptation Program of Action, NAPA) तयार तथा संचालन गर्नका लागि विश्व वातावरण सहूलियत कार्यक्रम (Global Environment Facility, GEF)/संयुक्त राष्ट्र संघिय विकास कार्यक्रमबाट नापा (NAPA) संचालन गर्न आर्थिक सहयोग प्राप्त भएको छ । यसैगरी उपरोक्त महासन्धिको कार्यान्वयन लागि (१) लगानी र वित्तिय प्रवाह सम्बन्धी अध्ययन,

(२) प्रविधिको आवश्यकता सम्बन्धी मूल्याङ्कन, तथा (३) जलवायु परिवर्तन र वातावरण सम्बन्धमा क्षमता विकास आयोजना सुरु हुने क्रममा रहेका छन् । क्योटो अभिसन्धिको (Kyoto Protocol) प्रावधान बमोजिम स्वच्छ विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism, CDM) सम्बन्धी आयोजनाहरुलाई प्रवर्द्धन गर्नको लागि नेपाल सरकारले वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयलाई तोकिएको राष्ट्रिय अधिकारीका रूपमा (Designated National Authority, DNA) काम कर्तव्य तोके बमोजिम स्वच्छ विकास संयन्त्र (CDM) आयोजनालाई स्वीकृति दिन आवश्यक कार्यविधिहरु निर्धारण भइसकेका छन् ।

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यहरुलाई संयोजन गर्न एवं सहयोगात्मक कार्यहरुको सञ्चालनार्थ वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयका सचिवज्यूको अध्यक्षतामा नेपाल

सरकारका मन्त्रालय/निकायहरु, गैर सरकारी संघ संस्था, प्राज्ञिक संस्था, नीजि तथा दातृ संस्थाहरुको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी २३ सदस्यीय जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सञ्जालको गठन गरी कार्य अगाडी बढाइएको छ ।

३ वर्तमान स्थिति:

नेपालको औसत तापक्रम ०.०६ डिग्री सेल्सियस प्रति वर्षका दरले वृद्धि भै रहेको वैज्ञानिकहरुको अनुसन्धानले देखाएको छ भने जल तथा मौसम विज्ञान विभागको आँकडा अनुसार सन् १९७५ देखि सन् २००६ सम्म अर्थात् ३२ वर्ष भित्र नेपालको औसत तापक्रममा १.८ डिग्री सेल्सियसले वृद्धि भएको पाईएको छ ।

तापक्रम वृद्धिका कारणले गर्दा वार्षिक वर्षा-चक्रमा हेरफेर, लामो समय सम्म खडेरी पर्ने, तिब्र वर्षा हुने लगाएत नेपालमा निम्नानुसारका स्थिति अनुभव गरिएका छन् ।

- (क) दिन-रात दुबै पहिलेको भन्दा वढी ताता भै रहेका छन् ।
- (ख) ठण्डा दिन-रात कम हुँदै जाँदै छन् ।
- (ग) १०० मि.मि. वा सो भन्दा वढी परिमाणमा पानी पर्ने दिनहरुको संख्या बढ्दै छ ।
- (घ) पानी पर्ने समय, अवधिमा परिवर्तन आई रहेको छ ।
- (ङ) हिमनदीहरुमा तिब्ररूपमा हिमगलन हुँदै जानाले हिमनदीहरु पातलीदै र छोटिदै गएको र हिमताल फैलदै गएको देखिएको छ ।

यस प्रकारको परिवर्तनले गर्दा नेपालको मेरुदण्ड कृषि, जलस्रोत, वनका साथै ग्रामिण महिला, शहरी गरिबहरु तथा सामान्य जनता माथि नकारात्मक प्रभाव पारिरहेको छ । फलस्वरूप गरिबि अझै बढ्दै जाने र द्वन्दको बातावरण अझै मौलाउँदै जाने संभावना बढेको छ ।

हरितगृह ग्यास उत्सर्जन विषयसंग पनि नेपाल प्रत्यक्ष रूपले सम्बन्धित छ । नेपालमा विश्व जनसंख्याको ०.४ प्रतिशत मानिस बस्दछन् । तर विश्वको हरितगृह ग्यासको ०.०२५ प्रतिशत भाग मात्र नेपालबाट उत्सर्जित हुन्छ । तर हाल आएर तिब्र रूपले बढीरहेका यातायातका साधन, कलकारखाना, कृषिमा आधुनिकिकरण तथा विस्तार, वन विनास, जनसंख्याको चाप, शहरीकरण आदिका कारणले समष्टि रूपमा हेर्दा हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा वृद्धि भै रहेको छ ।

विकसित राष्ट्रहरुको तुलनामा नेपालबाट उत्सर्जित हरितगृह ग्यासको परिमाण कम देखिनु राम्रै पक्ष भएता पनि विकासको निरन्तर बढ्दो चापले हरितगृह ग्यास उत्सर्जनको अग्रगामि नियन्त्रण गर्नु आवश्यक छ यसका साथै यस अवसरलाई कार्बन ब्यापार (Carbon Trade) का रूपमा अगाडी बढाउनु पर्ने अवस्था पनि रहेको छ ।

४ समस्या तथा चुनौती:

४.१ समस्या:

जलवायु परिवर्तन प्रकृया तथा यसबाट परी रहेका तथा पर्ने प्रभाव सम्बन्धी अध्ययन नेपालमा अत्यन्तै कम भएकोले कस्ता विषयमा, कुन भौगोलिक क्षेत्रमा, के कुन प्रकारको, कति परिमाणमा प्रभाव परेको छ, किटानीका साथ मूल्याङ्कन गर्न सकिएको छैन । सरकारी, गैर सरकारी क्षेत्रहरूबाट जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा विभिन्न अध्ययन, कार्यक्रम संचालन भै रहेता पनि कार्यक्रम एकिकृत रूपमा अगाडी बढ्न सकेको छैन । जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी केन्द्रिय संस्था नरहेकाले समन्वयको ठूलो अभाव रहेको छ । जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी तालिमको अभाव रहेको छ । उचित संयन्त्र, स्रोतको न्यूनता तथा परिचालन कठिनाईले गर्दा, जलवायु प्रारूपीकरण (Climate Modeling), हिमाली क्षेत्रमा परेको प्रभावको सम्पूर्णतामा मूल्याङ्कन आदि जस्ता महत्वपूर्ण काम अगाडी बढ्न सकेको छैन । हिमगलन तथा हिमताल विष्फोटनको भयावह स्थितिको कुनै पनि क्रमबद्ध अध्ययन, सर्वेक्षण, अनुगमन हुन सकेको छैन । जलवायु परिवर्तन तथा त्यससंग सम्बद्ध प्रभावहरू न्यूनिकरण तथा अनुकुलनका लागि उपयुक्त प्रविधि विकास कार्यक्रम संचालन हुन सकेको छैन । जोखिम तथा प्रकोपहरूसंग जुध्ने पूर्वतयारीका कार्यक्रमहरू छैनन् ।

४.२ चुनौती:

- (क) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी एक केन्द्रिय संस्था खडा गरी वातावरण सम्बन्धी मापदण्ड प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी जलवायु परिवर्तनले पारिरहेका र भविष्यमा पर्न सक्ने प्रभावको मूल्याङ्कन गर्नु, जोखिम क्षेत्रहरू पहिचान गरी जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने नकारात्मक प्रभावलाई सहज रूपमा अनुकुलन (Adapt) गर्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, हरितगृह ग्यास उत्सर्जन न्यूनिकरण गर्ने संयन्त्र विकास गर्नु तथा जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने नकारात्मक प्रभावबाट नेपाल तथा नेपालीलाई बचाउने कार्यक्रम तयार पारि जनताको घर दैलोमा पुऱ्याउने संजालको संस्थागत संयन्त्रको विकास गर्ने आदि चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।
- (ख) जलवायु परिवर्तन मूद्दाबाट राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय क्षेत्रमा प्राप्त अवसरहरूको नेपालले अधिकतम फाइदा लिने परिस्थिति सिर्जना गर्नु अर्को चुनौति हो ।
- (ग) जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन नगरिएका नीति, नियम ऐन कानून, गुरुयोजना तथा विकास कार्यक्रमहरूमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अवधारणा समाहित गर्नु पनि एक चुनौतिका रूपमा रहेको छ ।

५ नयाँ नीतिको आवश्यकता:

५.१ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी महासन्धि "United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)" को नेपाल पक्ष राष्ट्र भएकाले महासन्धि सम्बन्धी प्रतिबद्धता पुरा गर्नु नेपालको कर्तव्य हुन आउँछ । महासन्धीको पक्ष राष्ट्रका हैसियतले नेपालले पुरा गर्नु पर्ने प्रतिबद्धता निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- (क) स्वीकृत पद्धती अपनाई हरितगृह ग्यासको तायदाती (Greenhouse Gas Inventory) अद्यावधिक गर्दै लैजाने तथा पक्ष राष्ट्रहरुको सम्मेलन (Conference of Parties, COP) मा बुझाउने ।
- (ख) जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अनुकुलन तथा न्यूनिकरण कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, मुल्याङ्कन तथा अनुगमन निरन्तर रुपमा गर्दै लैजाने ।
- (ग) हरितगृह ग्यास उत्सर्जन न्यूनिकरण गराउन विभिन्न क्षेत्रमा प्रविधि हस्तान्तरण गर्ने तथा हरितगृह ग्यास थिगेनी (Sink) प्रकृत्यालाई बढावा दिने प्रणालीको दीगो व्यवस्थापन गर्ने ।
- (घ) जलवायु परिवर्तनले जलस्रोत, कृषि, सुख्खा ग्रस्त क्षेत्र आदिमा पार्ने प्रभावहरु न्यून गर्न अनुकुलन कार्यक्रम लागु गर्ने ।
- (ङ) सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरण पक्षसंग सम्बन्धित नीति कार्यक्रम तयार गर्दा यथा सम्भव जलवायु परिवर्तनका पक्ष समेत समेट्ने ।
- (च) जलवायु परिवर्तन तथा यसका प्रभावहरुको स्वरुप, कारण, असर अवधि, परिणामहरुको ज्ञानका लागि निरन्तर रुपमा अवलोकन केन्द्रहरुबाट तथ्याङ्क संकलन गरी अध्ययन अनुसन्धान तथा विश्लेषण गर्ने ।
- (छ) शिक्षा, तालिम तथा जनचेतनामा जोड दिई जनतालाई सूसूचित गर्ने ।
- (ज) स्वच्छ वातावरण निर्माणमा जोड दिने ।

महासन्धीका उपयुक्त प्रतिबद्धता पुरा गर्न तथा राज्यको तर्फबाट अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा भएका नीतिगत प्रतिबद्धता पुरा गर्न आवश्यक परिपूर्ति संयन्त्रको विकासको लागि राष्ट्रिय नीति आवश्यक भएको छ । यसै गरी विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता, प्रतिबद्धताका कारणले गर्दा विकसित राष्ट्रले विकाससिल राष्ट्रलाई जलवायु परिवर्तन प्रभाव न्यूनिकरण गर्न प्रदान गर्ने द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सहयोगमा वृद्धि भै रहेकाले सो विषय सम्बोधन गर्न पनि नीतिको आवश्यकता भएको छ ।

५.२ जलवायु परिवर्तन एक राष्ट्रव्यापी मूद्दा रहेको हुंदा यस क्षेत्रमा सरकारी, गैर सरकारी स्थानीय निकाय तथा निजि क्षेत्रको सहभागिता प्रवर्द्धन गरी नकारात्मक प्रभाव

न्यूनिकरण गर्न आवश्यक छ । यस प्रकार जलवायु परिवर्तनको गति तथा यसले पार्ने प्रभावहरूको पहिचान गरी प्राकृतिक स्रोतको उचित व्यवस्थापन गर्ने, यसबाट पर्ने नकारात्मक पक्ष न्यूनिकरण गर्दै अन्तरराष्ट्रिय जगतमा कार्बन ब्यापार (Carbon Trade) लगाएतका माध्यम मार्फत यसलाई गरिबी निवारण तथा दिगो विकासको अवसरका रूपमा रूपान्तरित गर्न जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीति तयार पार्न आवश्यक भएको छ ।

५.३ नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३, तीन बर्षिय अन्तरिम योजना (२०६४/६५-२०६६/६७), सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (२००२) दिगो विकास कार्यक्रम नेपाल (२००३) आदिमा जलवायु परिवर्तनका सम्पूर्ण पक्ष नसमेटिएको भएता पनि समेटिएका पक्षहरूका निर्धारित उद्देश्य तथा लक्ष्यहरू परिपूर्ति गर्न समेत जलवायु परिवर्तन नीति निर्माण गर्न आवश्यक भएको छ ।

५.४ वर्षा-चक्रमा अनियमितता, दैनिक जीवनयापनमा असहजता, बाली नाली लगाउने समयमा हेरफेर, हिमगलनमा तिब्रता, हिमतालको विस्तार, जल उत्पन्न प्रकोपमा वृद्धि आदि प्रत्यक्ष देखिने/अनुभव गरिने प्रभावका कारणले जलवायु परिवर्तनका सन्दर्भमा विकास कार्यक्रम कसरी संचालन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट नीतिको आवश्यकता रहेको छ ।

५.५ यसै प्रकार निम्नानुसारका अवसरहरूबाट नेपालले अधिकतम फाइदा प्राप्त गर्न सक्दछ । यसका निमित्त दह्रो सम्झौता-वार्ता (Negotiation) गर्न सक्ने आधार तयार पार्न जलवायु परिवर्तन नीतिको खाँचो छ ।

(क) स्वच्छ उर्जाको स्रोतको रूपमा जल विद्युत आयोजनालाई समावेश गरी गरिबी निवारणमा टेवा पुऱ्याउने ।

(ख) कार्बन ब्यापार, जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण संयन्त्र (Carbon Trade, Climate Change Mitigation Mechanism) तथा REDD, (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation) जस्ता प्रावधानबाट अन्तरराष्ट्रिय स्रोत जुटाउने राम्रो अवसर नेपाललाई प्राप्त छ ।

(ग) पक्ष राष्ट्रहरूको माराकेश सम्मेलन (COP7) ले अत्यन्त कम विकसित राष्ट्रहरूका (Least Developed Countries, LDC) लागि छुट्टै कोषको (LDCF) व्यवस्था गरेको तथा भूपरिवेष्टित देशहरू तथा पर्वतीय क्षेत्र जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा अत्यन्त जोखिमपूर्ण स्थितिमा रहेकाले यस्ता देश/क्षेत्रलाई पनि विशेष प्राथमिकताका साथ सहयोग पुऱ्याउने सहमती अनुरूप नेपाललाई जलवायु परिवर्तन तथा यसका प्रभावहरू संबोधन गर्ने आवश्यक स्रोत साधन उपलब्ध हुने राम्रो अवसर प्राप्त छ ।

५.६ दूर दृष्टि (Vision) तथा परिदृष्य (Mission)

जलवायु परिवर्तन तथा यसबाट तात्कालिक तथा दूरगामी रूपमा पर्ने नकारात्मक प्रभावहरूलाई निष्प्रभाविकरण गरी स्वच्छ, स्वस्थ, भयरहित तथा समृद्ध नेपाल निर्माण गर्नु यस नीतिको दिर्घकालिन सोच रहेको छ ।

यस परिकल्पित अवस्थामा नेपाल: (क) प्रदुषण रहित हुनेछ (ख) प्राकृतिक स्रोत एवं साधनको उचित व्यवस्थापन तथा संरक्षण द्वारा उत्पादकत्वमा वृद्धि हुनेछ (ग) वातावरण मैत्री पूर्वाधारहरूको विकास हुनेछ (घ) प्राकृतिक प्रकोपका घटनाहरू न्यून भै नोक्सानी कम हुनेछ (ङ) जिविकोपार्जनका अवसरहरू सिर्जना तथा उपयोगका माध्यमबाट जन जीवन स्तर उच्च बन्ने छ ।

६ लक्ष्य :

विश्वव्यापी जलवायु परिवर्तन तथा यसका प्रभावलाई सम्बोधन गर्ने न्यूनिकरण एवं अनुकूलनका उपायहरू अवलम्बन गर्न बलियो आधार तयार पार्नुका साथै जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि, अभिसन्धिहरूका प्रतिवद्धता पुरा गर्दै सहयोग तथा सहकार्यको विकास गरी स्वच्छ, स्वस्थ, भयरहित तथा समुन्नत नेपाल निर्माण गर्नु यस नीतिको प्रमुख लक्ष्य रहेको छ ।

६.१ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

- ६.१.१ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सम्पूर्ण क्रियाकलापको अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन गर्ने एक उच्च प्राविधिक निकाय (Technical Apex Body) को स्थापना गरी कार्य संचालन सन् २००९ भित्र गर्ने ।
- ६.१.२ जलवायु परिवर्तनले पर्यावरण, प्राकृतिक सम्पदा, नेपाली जनता तथा नेपाल भित्र रहेका कुनै पनि प्राणीहरूमा पर्ने नकारात्मक प्रभावबाट मुक्त गराउन सन् २०२० भित्र प्रभाव पूर्वानुमान प्रणाली विकास गरी सक्ने ।
- ६.१.३ सन् २००९ भित्र राष्ट्रिय अनुकूलन कार्य योजना (National Adaptation Program of Action, NAPA) तयार गरी सन् २०१० भित्र यसको कार्यान्वयनको व्यवस्था गर्ने ।
- ६.१.४ स्वच्छ उर्जा संयन्त्र (Clean Development Mechanism) सम्बन्धित विभिन्न परियोजना तयार पारी विश्व कार्वन बजारबाट अत्याधिक फाइदा लिने । दीगो विकासका लागि कार्वन ब्यापारबाट सफा उर्जा विकासका लागि टेवा पुऱ्याउने ।

- ६.१.५ जलवायु परिवर्तनले विभिन्न जनजाती, भाषाभाषी, भौगोलिक विशिष्टता, लैङ्गिक क्षेत्रमा पार्न सक्ने प्रभावहरूको सन् २०१० भित्र अध्ययन मूल्याङ्कन गरी सन् २०१२ भित्र नकारात्मक प्रभावहरू न्यूनीकरण गरी सबैलाई समान अवसर प्राप्त गर्ने संयन्त्रको विकास गर्ने ।

७ उद्देश्य

- ७.१ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि विश्वव्यापी मुद्दालाई राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा सम्बोधन गर्ने एक सक्षम, प्रभावशालि तथा क्रियाशील संस्थाको स्थापना तथा विकास गर्ने ।
- ७.२ नेपालमा भै रहेको जलवायु परिवर्तन प्रकृया (प्रणाली) समग्र रूपमा बुझि (understanding the climate change process in Nepal), जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभावको न्यूनीकरण गर्ने क्षमतामा वृद्धि गर्ने ।
- ७.३ हरितगृह ग्यास उत्सर्जन न्यूनीकरणका विभिन्न उपायहरू विकास तथा अवलम्बन गरी स्वच्छ वातावरणको निर्माण गर्ने (जलविद्युत, वैकल्पिक उर्जाको प्रयोग आदि) ।
- ७.४ जलवायु परिवर्तनका परिपेक्षमा प्राकृतिक स्रोत साधनको समूचित व्यवस्थापन गरी स्वच्छ एवं स्वस्थ वातावरण सिर्जना गर्ने ।
- ७.५ जलवायु परिवर्तनले पारेको तथा पार्न सक्ने प्रभावहरूको पहिचान, प्रभावहरूको परिमाणात्मक किटान तथा संभावित जोखिमहरूबाट सुरक्षित हुन अनुकूलनका उपायहरू अवलम्बन गरी जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने दूष्परिणामबाट बच्ने क्षमता विकास गरी भयरहित अवस्था सिर्जना गर्ने ।
- ७.६ नेपालले प्राप्त गर्न सक्ने विभिन्न अवसरहरूको अधिकतम उपयोग गरी नेपालीको जीवन स्तर उकास्ने ।

८ नीतिहरू :

८.१ नीतिगत एवं संस्थागत सुदृढीकरण

- ८.१.१ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीति नियम तथा कार्ययोजना केन्द्रिय स्तरमा संचालन, संयोजन, समन्वय गर्न एक “राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन अध्ययन केन्द्र, नेपाल” स्थापना गर्ने ।

- ८.१.२ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सम्पूर्ण (क्षेत्रगत, विषयगत) परिवर्तन सम्बन्धी ज्ञान संचित गर्ने एवं अवलोकन र अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू तथा प्रतिवेदनहरू भण्डारण गर्ने अत्याधुनिक तथ्याङ्क कोष (Database) तयार पारी उपयोगमा ल्याउने तथा नियमित रूपमा यसलाई अद्यावधिक गर्दै लैजाने ।
- ८.१.३ राष्ट्रिय अनुकूलन कार्य योजना (National Adaptation Program of Action, NAPA) तयार पारि लागु गर्ने ।
- ८.१.४ जलवायु परिवर्तनले व्यक्ति, समाज तथा संस्थामा क्रमवद्ध रूपमा पार्ने जोखिम एवं प्रभावहरूसँग जुध्न आवश्यक क्षमताको विकास गर्ने ।
- ८.१.५ विभिन्न द्विपक्षिय, बहुपक्षिय सन्धि सम्झौता मार्फत सफा उर्जा, प्रविधि हस्तान्तरणका (Technology Transfer) साथै अन्य संयन्त्रको परिणाममूखी कार्यान्वयन गर्ने ।
- ८.१.६ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी मूल्याङ्कन गर्न क्षेत्रिय जलवायु प्रारूप (Regional Climate Model) लगायत अन्य विभिन्न प्रारूपहरू (Model) तयार पारी अध्ययन तथा अनुसन्धानात्मक कृयाकलापहरू प्रोत्साहित गर्ने ।
- ८.१.७ हिमाच्छादित क्षेत्रहरूको अध्ययन अनुगमन गरी हिमगलन क्षेत्रहरूको पहिचान तथा उच्च हिम रेखाको गतिशिलताको नियमित रूपमा अध्ययन गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- ८.१.८ जलवायु परिवर्तनले पार्ने तात्कालिक एवं दुरगामी प्रभावहरूको अध्ययन अनुसन्धान गरी कार्यान्वयन गर्ने । हिमाली क्षेत्रमा ल्याएका परिवर्तनहरूको एकिकृत ढङ्गले अध्ययन-अनुसन्धान गर्ने ।
- ८.१.९ क्योटो अभिसन्धि (Kyoto Protocol) तथा यसै प्रकारका अभिसन्धिहरूमा नेपालको अधिकतम फाइदा हेरि अन्य मुलुकसंग सहकार्य गर्ने । सहकार्य तथा सम्झौता वार्ता गर्न व्यापक रूपमा क्षमता वृद्धि गर्ने ।
- ८.१.१० जलवायु परिवर्तनले गरिब, सीमान्तीकृत, आदिवासी, महिला, युवा तथा दूर्गम क्षेत्रवासीहरूमा पार्ने प्रभावहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी अनुकूलन कार्यक्रमको व्यवस्था गर्ने ।
- ८.१.११ नीति निर्माण कर्ता (Policy Makers) हरूको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी ज्ञान तथा क्षमतामा अभिवृद्धि गराउने ।
- ८.१.१२ जलवायु परिवर्तन सन्दर्भलाई अवसरको रूपमा प्रयोग गरी दिगो विकासको मूलधारमा प्रवाहित गर्ने ।
- ८.१.१३ जलवायु परिवर्तन तथा यसका नकारात्मक प्रभाव न्यूनिकरण संयन्त्रबाट प्राप्त हुने फाइदाहरू गरिबि निवारण तर्फ उन्मुख गराउने ।
- ८.१.१४ जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्ने परम्परागत सिप, ज्ञान, प्रविधि र प्रयोगको अभिलेख तयार पारि आवश्यक सुधार गरी व्यवहारमा ल्याउने ।
- ८.१.१५ अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाहरू नीति र कार्यक्रमहरूमा क्रमशः समाहित गर्दै लैजाने ।

- ८.१.१६ हाल सम्म निर्माण भै सकेका तथा अब निर्माण हुने सम्पूर्ण राष्ट्रिय नीतिहरु जलवायु परिवर्तन तथा यसका प्रभाव न्यूनिकरणका दृष्टिले जाँच एकिकृत ढङ्गमा परिमार्जन एवं तर्जुमा गर्ने ।
- ८.१.१७ जलवायु परिवर्तन नीतिसंग बाभिने ऐन-कानून, नियम तथा निर्देशिकाहरु पुनरावलोकन गरी सुधार गर्ने । यस्तै नेपालले अुमोदन गरेका अन्तरराष्ट्रिय सन्धी सम्झौता बमोजिम राष्ट्रिय नीति लागु गर्न आवश्यक कानून तर्जुमा गर्ने ।
- ८.१.१८ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सन्धी, सम्झौता, कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा युवाहरुको संलग्नता (भूमिका) सुनिश्चित हुने वातावरण तयार गर्ने ।
- ८.१.१९ स्थानिय स्तरका जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कामहरु स्थानिय निकायहरुबाटै संचालन गराउने । यसका लागि स्थानिय निकायहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- ८.१.२० जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यमा प्रभाव न्यूनिकरण, हरितगृह ग्यास उत्सर्जन आदिसंग सम्बन्धित सरोकारी पक्ष: सरकारी, गैर सरकारी संघ/संस्था, एवं निजि उद्यमीहरुको संयुक्त साभेदारीमा संचालन गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- ८.१.२१ अन्तरराष्ट्रिय सीमा क्षेत्रबाट वार-पार (cross-border) परेका र पर्न सक्ने जलवायु परिवर्तनका असरहरुको जोखिम न्यूनिकरण तथा अनुकुलन गर्न द्विपक्षिय तथा बहुपक्षिय सहयोगको विकास गर्ने ।
- ८.१.२२ जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभावलाई न्यूनिकरण गर्न संस्थागत सुधार व्यवस्था मिलाउने ।
- ८.१.२३ जलवायु परिवर्तन राष्ट्रिय नीतिको कम्तीमा ५ वर्ष भित्र पुनरावलोकन गरी अद्यावधिक गर्ने ।

८.२ प्राकृतिक स्रोत साधनहरुको उचित व्यवस्थापन

- ८.२.१ प्राकृतिक स्रोत साधन जस्तै जलस्रोत, कृषि, वन, पशुपालन आदि उपयोग-व्यवस्थापन गर्दा यीनीहरु बिच रहेको अन्तरनिहित सम्बन्धलाई ध्यानमा राखि विकासको अवधारणा बनाउने । एकिकृत भू तथा जलाधार संरक्षण नीति अपनाउने ।
- ८.२.२ जलवायु परिवर्तनका पक्ष ध्यानमा राखि दिगो कृषि प्रणाली विकासका माध्यमबाट कृषकहरुको जिविकोपार्जनमा सहज तुल्याई गरिबी निवारणमा टेवा पुऱ्याउने ।
- ८.२.३ भू-उपयोग प्रमाणीकरण प्रणालीको विकास तथा लागु गर्ने ।
- ८.२.४ जिविकोपार्जनका वैकल्पिक उपायहरु सिर्जना गर्ने सम्बन्धमा वन सम्पदाको उचित संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा विकास गर्ने ।
- ८.२.५ जल उपलब्धता हेरी बाढी-सिंचाई (Flooded Irrigation) जस्ता पद्धतिको विकल्पमा पानी फारु हुने आधुनिक प्रविधिको विकास गर्ने ।

- ८.२.६ जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभावमुक्त जल विद्युत आयोजनाको विकास गर्ने साथै स्वच्छ उर्जा स्रोतका रूपमा रहेका जल विद्युत उत्पादनमा प्राथमिकताका साथ राष्ट्रिय, अन्तरराष्ट्रिय लगानी प्रोत्साहित गर्ने ।
- ८.२.७ मुहान संरक्षण, वर्षा-पानी संकलन जस्ता उपायहरूको विकासमा जोड दिने ।
- ८.२.८ खोला, नदीनालामा हुने निर्माण कार्य जस्तै पुल-पुलेसा, बाँध, नदी नियन्त्रण आदि संरचनाका रुपाङ्कन-गुणस्तर (Design Standard) जलवायु परिवर्तनका सन्दर्भमा परिमार्जन गरी लागु गर्ने
- ८.२.९ जलवायु परिवर्तनका परिपेक्ष्यमा जलाधार संरक्षण गरी जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन गर्दा अग्ला तथा होचा जमिन (Highland-Lowland) का अन्तरनिर्भरतालाई समेत ध्यान दिई लगानी तथा फाईदाका समान अवसरहरू सुनिश्चित गर्ने ।
- ८.२.१० जलस्रोत सम्पदाको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्दा एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापन (Integrated Water Resources Management) पद्धति अवलम्बन गर्ने ।
- ८.२.११ खाद्यान्न लगाएत अन्य प्राकृतिक स्रोतका असुरक्षाका कारणले स्वास्थ्यमा पर्ने संभावित खतराहरूबाट बच्न प्रतिरोधात्मक क्षमता वृद्धि गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- ८.२.१२ सार्वजनिक बाँझो जग्गा एवं निजी जग्गामा कृषि वन तथा रुख रोप्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- ८.२.१३ खडेरी तथा डुबानको (Drought/Inundation) भार सहन सक्ने (Tolerant) कृषि प्रविधिको पहिचान तथा विकास गरी प्रयोगमा ल्याउने ।

८.३ प्राकृतिक प्रकोप एवं जोखीम न्यूनिकरण तथा अनुकूलन (Adaptation)

- ८.३.१ जलवायु परिवर्तनले पार्ने/पारेका भौगोलिक तथा विषयगत जोखिम क्षेत्रहरूको पहिचान तथा प्रभावहरूको अध्ययन गरी नकारात्मक प्रभावहरूको रोकथाम गर्ने अनुसारका कार्यक्रम तर्जुमा गरी त्यसको कार्यान्वयनमा जोड दिने ।
- ८.३.२ हिमनदी तथा हिमतालहरूको अद्यावधिक स्थिति अध्ययन गरी जोखिमपूर्ण हिमतालहरू विष्फोटन भै मानवीय तथा जैविक विविधता तथा प्राकृतिक सम्पदामा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभावहरू न्यून पार्ने ।
- ८.३.३ जलवायु परिवर्तनले ल्याएका र निम्त्याउन सक्ने जल उत्पन्न प्राकृतिक प्रकोपको पूर्वानुमान तथा रोकथाम गर्न आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्ने ।

- ८.३.४ जोखिम क्षेत्रहरूको पहिचान गरी स्थानिय ज्ञान, सिप, प्रविधि अनुरूप अनुकूलन (Adaptation) का उपायहरूको विकास गरी अवलम्बनका लागि प्रोत्साहन गर्ने ।
- ८.३.५ जलवायु परिवर्तनले निम्त्याउने जल उत्पन्न प्रकोपहरूबाट पर्न जाने बाढी, पहिरो, खडेरी अवस्थामा पिडितहरूलाई राहतका लागि खाद्य, स्वास्थ्य तथा जीवनाधार सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउने ।
- ८.३.६ प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनिकरण गरी सर्व साधारण जनताको जीवन यापनलाई सहज पार्न सामुदायिक एवं राष्ट्रिय दैवी प्रकोप विमाको व्यवस्था गर्ने ।
- ८.३.७ जलवायु परिवर्तनको कारणले हुने मरुभूमि करण र जैविक विविधतामा आउने ह्रास न्यूनिकरणको कार्यक्रमहरू निर्माण गरी कार्यान्वयनमा प्रोत्साहन गर्ने ।

८.४ हरितगृह ग्यास उत्सर्जन, कार्बन ब्यापार तथा वातावरण प्रदुषण नियन्त्रण

- ८.४.१ कार्बन थिग्रेनी (Carbon Sink) को परिपेक्ष्यमा भू-उपयोग योजना तथा कार्यान्वयनमा व्यापकता ल्याउने वातावरणको सिर्जना गर्ने ।
- ८.४.२ वैकल्पिक उर्जा: जलविद्युत, सौर्य उर्जा, वायु उर्जा, वायोग्यास तथा दाउराका विकल्प ब्रिकेट आदि क्षेत्रमा उपयुक्त प्रविधिको विकास गरी सो को व्यावहारीक उपयोगमा प्रोत्साहन गर्ने ।
- ८.४.३ जैविक ईन्धन (Bio Fuel) वारे अनुसन्धान, प्रवर्द्धन तथा प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरी त्यस्ता ईन्धन प्रयोग नगर्ने सवारी साधनहरू संचालनमा ल्याउन प्रोत्साहित गर्ने ।
- ८.४.४ डढेलो नियन्त्रणका लागि संयन्त्रको विकास गर्ने ।
- ८.४.५ दीगो वन व्यवस्थापन, कृषि-वन, चरण क्षेत्र तथा भूस्खलन न्यूनिकरणका कार्यक्रमहरू प्राथमिकताका साथ लागु गर्ने ।
- ८.४.६ वन क्षेत्र तथा वन विनाश रोकी हरितगृह ग्यास उत्सर्जन न्यूनिकरण गर्ने संयन्त्र (REDD, (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation) का साथै अन्तराष्ट्रिय, क्षेत्रिय तथा स्थानिय स्रोतहरूबाट अत्यधिक फायदा प्राप्त गर्ने संयन्त्रको विकास गर्ने ।
- ८.४.७ प्रदुषकले शुल्क बुझाउने (Polluters Pay) सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने ।
- ८.४.८ जलवायु परिवर्तनले स्वास्थ्यमा ल्याउने प्रभाव न्यूनिकरण गर्न स्थानिय तहमा वायु प्रदुषण न्यूनिकरण प्रविधिहरू अपनाउने ।
- ८.४.९ मिथेन (Methane) कम उत्सर्जन गर्ने बालि लगाउन प्रोत्साहन गर्ने ।
- ८.४.१० वातावरण प्रदुषणका गुणस्तर जलवायु परिवर्तनका परिपेक्ष्यमा मूल्याङ्कन गरी प्रभावकारी रूपमा लागु गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

- ८.४.११ सवारी तथा उद्योगबाट हुने उत्सर्जन नियन्त्रण तथा न्यूनिकरण गर्न सवारी व्यवस्थापन तथा उत्सर्जन मापदण्डको व्यवस्था गरी प्रभावकारी रूपमा लागु गर्ने ।
- ८.४.१२ विद्युतीय उर्जामा आधारित यातायात (विद्युतीय रेल, रज्जुमार्ग, केबलकार आदि) क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धन गर्ने ।
- ८.४.१३ वृहत रूपमा सार्वजनिक यातायात प्रणालि विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने । यथासंभव हरितगृह ग्यास उत्सर्जन नगर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।
- ८.४.१४ फोहरमैलाको समूचित व्यवस्थापनमा जोड दिने ।
- ८.४.१५ वातावरणीय व्यवस्थापनको लागि सशुल्क वातावरणीय सेवा (payment for environmental services) को सम्भाव्यता मूल्याङ्कन गरी आवश्यकता अनुरूप अवलम्बन गर्दै जाने ।

८.५ जनचेतना, जनसहभागिता, तालिम तथा शसक्तिकरण

- ८.५.१ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी ज्ञान दिने पाठ्य सामाग्रीहरूको विकास गरी विद्यालय, महाविद्यालयको पाठ्यक्रमा अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने ।
- ८.५.२ सर्व साधारण जनतालाई जलवायु परिवर्तनका विभिन्न पक्षमा सूचित गर्न प्रोत्साहन गर्नुका साथै यसको अनुगमन संयन्त्रमा सहभागी गराउने ।
- ८.५.३ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सूचना सम्पूर्ण जनतामा प्रवाहित गर्ने संयन्त्रको विकास गर्ने । यसै सन्दर्भमा पर्यावरण सम्बन्धी ज्ञान दिन विभिन्न जातीय भाषामा पुस्तक प्रकाशन गरी वितरण गर्ने ।
- ८.५.४ सूचना प्रवाहका लागि जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी ज्ञानमूलक सामाग्रीहरू - भित्तेपात्रो, पोष्टर, चलचित्र निर्माण एव तिनिहरूको समुचित वितरणको साथै संचार माध्यमबाट प्रवाह गर्ने । संचार कर्मीको अधिकतम उपयोग गर्ने ।
- ८.५.५ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यमा पिछिडिएका जात/जातीको सहभागिताको सुनिश्चितता गरी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- ८.५.६ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यमा महिला सहभागिताको सुनिश्चितता गरी क्षमता वृद्धि गर्ने ।
- ८.५.७ युवाहरूको जनचेतना अभिवृद्धि गरी संगठित रूपमा विभिन्न कार्यक्रमहरू तर्जुमा एवं कार्यान्वयन गर्ने ।
- ८.५.८ अनौपचारिक शिक्षा - साक्षरता तथा साक्षरोत्तर शिक्षा (वैकल्पीक विद्यालय शिक्षा र दूर शिक्षा तथा खुल्ला सिकाइ) कार्यक्रमको शैक्षिक समाग्री एवं पाठ्यपुस्तकमा जलवायु परिवर्तन यसको प्रभाव र अनुकुलन सम्बन्धी जानकारी दिने ।
- ८.५.९ गरिब, दलित, सीमान्तकृत जनजाती, आदिवासीहरूको जलवायु परिवर्तन अनुकुलन (Adaptation) क्षमतामा वृद्धि गर्ने ।
- ८.५.१० जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी कार्यमा विभिन्न संघ/संगठन/संस्थानहरूका सञ्जाल स्थापना गरी गाउँ गाउँमा जनचेतनाको विकास गराउने ।

- ८.५.११ जनचेतना अभिवृद्धि तालिम तथा सशक्तिकरण कार्यहरूमा स्थानिय निकायहरूको संघ (Association) तथा प्राकृतिक सम्पदा उपयोग गर्ने समुहहरूको महासंघ (Federation) को संलग्नतामा प्रोत्साहित गर्ने ।
- ८.५.१२ जनचेतना अभिवृद्धि गराउने कार्यमा छापा तथा विद्युतिय साधनहरू मार्फत प्रसारण गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।

९ रणनीति तथा कार्यनीति:

९.१ रणनीति

- ९.१.१ वातावरण - मैत्री प्रविधि एवं उपायहरूको विकास, प्रवर्द्धन तथा अवलम्बनमा जोड दिने ।
- ९.१.२ जलवायु परिवर्तन र वायु प्रदुषणको प्रत्यक्ष सम्बन्ध भएकाले जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरू कम गर्न राष्ट्रिय तथा स्थानिय रुपमा वायु प्रदुषण नियन्त्रणका लागि आवश्यक कार्य योजना बनाउने ।
- ९.१.३ जलवायु परिवर्तनको प्रकृया तथा प्रभावहरूको पहिचानमा जोड दिने । यसका लागि आवश्यक मात्रामा जलवायु अवलोकन केन्द्रको संजाल विस्तार, विकास गर्न विशेष प्राथमिकता दिने ।
- ९.१.४ वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत साधनको विकासमा जोड दिने ।
- ९.१.५ विकास निर्माणको कार्यक्रमहरू: जलवायु परिवर्तनको पक्षलाई प्राथमिकतामा राखि एकिकृत तथा समन्वयात्मक ढङ्गले संचालन गर्ने ।
- ९.१.६ भू-उपयोगका सन्दर्भमा जोखिम क्षेत्र (पैट्रो संभावित क्षेत्र, नदी/खोलाको दुवै किनाराको वाढी क्षेत्र आदिमा) बस्ति विकास हुन नदिने ।
- ९.१.७ कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा सरकारी, अर्द्ध सरकारी, गैर सरकारी तथा उपभोक्ता समूहहरूको सहभागीतामा विशेष जोड दिने ।
- ९.१.८ वैकल्पिक उर्जाको अधिकतम प्रयोगमा जोड दिने ।
- ९.१.९ न्यूनतम विद्युत खपत हुने विद्युतिय उपकरणहरूको विकास र प्रयोगमा जोड दिने ।
- ९.१.१० मानव संसाधनको विकासमा जोड दिने ।
- ९.१.११ नीतिगत, संस्थागत तथा कानूनी आधारहरू निर्माणमा विशेष जोड दिने ।
- ९.१.१२ अन्तरराष्ट्रिय महासन्धीका प्रावधानबाट प्राप्त हुन सक्ने अवसरहरूको अधिकतम उपभोगका लागि आवश्यक क्षमता अभिवृद्धिमा विशेष जोड दिने ।
- ९.१.१३ प्रदुषण-कर्ताले शुल्क तिर्ने (Polluters Pay) व्यवस्था लागु गर्ने ।
- ९.१.१४ फोहरमैला व्यवस्थापनलाई तीन R को सिद्धान्त (१) कम गर्ने, (२) पूनः प्रयोग गर्ने तथा (३) रिसाईकल गर्ने (Reduce, Reuse, Recycle) सिद्धान्त अनुरूप व्यवस्थापनमा जोड दिने ।

- ९.१.१५ प्रकोपसंग जुध्न पूर्वतयारी (Preparedness) का कार्यक्रम संचालनमा विशेष जोड दिने ।
- ९.१.१६ जनचेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरु नियमित रुपमा संचालन गर्न जोड दिने ।
- ९.१.१७ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी एक कोष (Climate Change Fund) खडा गर्ने ।
- ९.१.१८ नीति कार्यान्वयन पक्षमा विशेष जोड दिने ।

९.२ कार्यनीति

९.२.१ नीतिगत एवं संस्थागत सुदृढिकरण

- ९.२.१.१ जलवायु परिवर्तन अध्ययन-अनुसन्धान, संयोजन, समन्वय तथा कार्यान्वयन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य संचालन गर्न सक्ने स्वशासित संस्था (Autonomous Body) “राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन अध्ययन केन्द्र, नेपाल” नामको एक उच्च प्राविधिक निकाय (Technical Apex Body) स्थापना गरिनेछ ।
- ९.२.१.२ राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन अध्ययन केन्द्र नेपाललाई प्राविधिक सहयोग गर्न तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी राष्ट्रिय, अन्तरराष्ट्रिय क्षेत्रमा सहकार्य गर्न सक्षम एक वैदिक समूह गठन गरिनेछ ।
- ९.२.१.३ जलवायु परिवर्तनसंग सरोकार राख्ने सरकारी निकाय, स्थानिय सरकार, अर्ध सरकारी, गैर सरकारी राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरु पहिचान गरी आवश्यक समन्वयको संयन्त्रको विकास गरिनेछ ।
- ९.२.१.४ जल तथा मौसम सम्बन्धी अध्ययन अवलोकन, अनुसन्धान, विश्लेषण तथा तथ्याङ्क प्रकाशन गर्ने आधिकारीक निकाय जल तथा मौसम विज्ञान विभागलाई आधुनिकिकरण गरी जलवायु परिवर्तनका वैज्ञानिक पक्षको पूर्ण जानकारी राख्ने सरकारी अङ्गका रुपमा विकास गरी अद्यावधिक रुपमा क्षमता अभिवृद्धि गर्दै लगिनेछ ।
- ९.२.१.५ राष्ट्रका प्रत्येक क्षेत्रले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सेवा प्राप्त गर्ने हेतुले एक निश्चित अवधि भित्र क्षेत्रिय कार्यालय तथा आवश्यकता अनुरूप स्थानिय कार्यालयको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.१.६ क्षेत्रिय जलवायु प्रारूप (Regional Climate Model) हरुको तुलनात्मक अध्ययन मूल्याङ्कन गरी नेपालको परिपेक्ष्यमा उपयुक्त हुने प्रारूप (Model) को विकास गरी

प्रयोगमा ल्याउनका साथै समयानुकूल परिमार्जन गर्दै लैजाने व्यवस्था गरिनेछ ।

- ९.२.१.७ जलवायु परिवर्तन सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्याङ्कहरू एकीकृत रूपमा राखि व्यवस्थापन (Database Management) का साथै अनुसन्धानका अभिलेख (Documents) हरू संकलन गरी प्रयोगमा ल्याउनको लागि एक जलवायु परिवर्तन पुस्तकालयको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.१.८ जलवायु परिवर्तन र मौसम परिवर्तनशिलता (Variability) को नकारात्मक प्रभावहरू न्यूनिकरणका परम्परागत ज्ञान, शिप, प्रविधि र व्यवहार सम्बन्धमा अनुसन्धान कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
- ९.२.१.९ जलवायु परिवर्तनको दुरगामी रूपरेखा अध्ययन गर्ने सिलसिलामा देशको भौगोलिक क्षेत्र, स्थलरूप (Topography) र भौगोलिक स्थिति (Location) लाई प्रतिनिधित्व हुने गरी जलवायु अवलोकन सन्जाल (Hydrological and Meteorological Observation Network) को अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डको आधारमा व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.१.१० जलवायु परिवर्तन र त्यसबाट पर्ने प्रभावहरू संग सरोकार राख्ने राष्ट्रिय नीति, नियमहरूको पुनरावलोकन गरी आवश्यक सुधार गरिनेछ ।
- ९.२.१.११ जलविद्युत उत्पादनमा अन्तरराष्ट्रिय लगानीलाई आकर्षित गर्न आर्थिक तथा प्राविधिक प्रकृया सरलिकरणका उपायहरू पत्ता लगाई व्यवहारमा लागु गरिनेछ ।
- ९.२.१.१२ स्थानिय जनसहभागिता, सरकारी, गैर सरकारी र निजि क्षेत्रको संलग्नतामा राष्ट्रिय अनुकुलन कार्ययोजना (NAPA) निर्माण गरी सोहि अनुसार कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
- ९.२.१.१३ स्थानिय स्तरमा जलवायु परिवर्तन कोष (Climate Change Fund on Local Level) को व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.१.१४ बजारमा पुऱ्याइने कच्चा पदार्थ (जडीबुटी, फलफूल आदि) लाई प्रशोधन गरी त्यसबाट हुने अतिरिक्त मूल्य (Value Added) को फाईदा लिनको लागि शिप तथा उद्यमको विकास गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।
- ९.२.१.१५ जलवायु परिवर्तनले स्वास्थ्यमा निम्त्याउने संक्रमणहरूका सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरी न्यूनिकरण र नियन्त्रणका उपायहरू लागु गरिनेछ ।
- ९.२.१.१६ जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई ध्यानमा राखि विकासका भौतिक संरचनाहरूको रुपाङ्कन (Design) मापदण्ड निर्धारण गरी व्यवहारमा लागु गरिनेछ ।

- ९.२.१.१७ दूरसम्बेदन प्रणाली (Remote Sensing) लगायत अन्य आधुनिक उपायहरू प्रयोगमा ल्याई सवै अवलोकन केन्द्रहरूबाट तत्कालिन तथ्याङ्क (Real Time Data) उपलब्ध हुन सक्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.१.१८ हिमाच्छादीत क्षेत्र, हिम रेखा, वृक्ष रेखा आदिको नियमित रूपमा अनुगमनको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.१.१९ जलवायु परिवर्तन, प्रकोप पूर्वानुमानका सूचनाहरू केन्द्र देखि स्थानिय तह सम्म समयमै पुऱ्याउन उपयुक्त संयन्त्रको व्यवस्था मिलाईनेछ ।

९.२.२ प्राकृतिक स्रोत साधनहरू एवं वातावरणको उचित व्यवस्थापन

- ९.२.२.१ जलवायु परिवर्तनले कृषि, वन, जल सम्पदा आदिमा ल्याएका परिवर्तनहरूको एकीकृत ढङ्गले अध्ययन अनुसन्धान कार्यहरू संचालन गरिनेछ । विशेष गरी हिमाली क्षेत्रमा जलसम्पदा र भू-उपयोग तथा पर्यावरण (Ecology) मा आएका प्रभावहरूलाई सम्बोधन गर्न एकीकृत पर्यावरण व्यवस्थापन (Integrated Ecosystem Management) गरिनेछ ।
- ९.२.२.२ हिमनदी तथा हिमतालहरूको विस्तृत अध्ययन गरिनेछ । हिमताल विष्फोटन संभावना न्यूनिकरण गर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । अप्रत्यासित रूपमा हिमताल विष्फोटन घटना भएमा त्यस्ता घटनाबाट न्यून रूपमा क्षति हुने “प्रभाव न्यूनिकरण पद्धति” को विकास गरिनेछ ।
- ९.२.२.३ वृक्षारोपण गर्दा बहुउपयोगी रुखका प्रजातीहरू (Multiple Use Tree Species) रोपिनेछ ।
- ९.२.२.४ जलवायु परिवर्तनले गर्दा पानी प्रदुषण बढ्न सक्ने संभावनालाई दृष्टिगत गरी पानीका मूहान र स्रोतहरू जोगाउने उपायहरूको पहिचान गरी लागु गरिनेछ ।
- ९.२.२.५ सिंचाईमा यथा सम्भव पानी फारु गर्ने साविक भन्दा पृथक (Non Conventional) प्रविधिको विकास गरि त्यसलाई ग्रामीण क्षेत्रसम्म पुऱ्याईनेछ ।
- ९.२.२.६ वर्षाको पानी संकलन प्रविधिको मूल्याङ्कन एवं विकास गरी यसलाई प्रयोगमा ल्याईनेछ ।

९.२.३ प्राकृतिक प्रकोप एवं जोखीम न्यूनिकरण तथा अनुकुलन (Adaptation)

- ९.२.३.१ खडेरी तथा वाढीको भार सहन सक्ने कृषि प्रविधि पहिचान एवं विकासको लागि अनुसन्धानका कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ ।
- ९.२.३.२ जलवायु परिवर्तनबाट जोखिम हुन सक्ने क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन, जोखिमको मूल्याङ्कन गरी न्यूनिकरणका उपायहरूको योजना (Preparedness Plan) निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ९.२.३.३ हिमतालहरूको विस्तृत अध्ययन गरी जोखिमपूर्ण हिमतालहरूको पहिचान गरिनेछ र सोही अनुसार जोखिम न्यूनिकरणको लागि कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ९.२.३.४ जल उत्पन्न प्राकृतिक प्रकोपको पूर्वानुमानका कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी संचालन गरिनेछ ।
- ९.२.३.५ कृषि बालि उत्पादनको पूर्वानुमान गरी जिल्लास्तरमा खाद्य भण्डारको व्यवस्था मिलाईनेछ ।
- ९.२.३.६ विमा कम्पनीहरूको सक्रिय सहभागितामा दैवी प्रकोप विमाको व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.३.७ छोटो तथा लामो अवधिको मौसम पूर्वानुमान व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा लागु गरी बालि उत्पादन तथा जल उत्पन्न प्रकोप (वाढी, पहिरो) नियन्त्रणमा सघाउ पुऱ्याईनेछ ।

९.२.४ हरितगृह ग्यास उत्सर्जन, कार्बन ब्यापार तथा वातावरण प्रदुषण नियन्त्रण

- ९.२.४.१ विस्तृत अध्ययन गरी देशमा भै रहेको हरितगृह ग्यास उत्सर्जन आँकडा अद्यावधिक गर्ने तथा हरेक ३ वर्षमा सूचना प्रविधि लगायत अन्य माध्यमबाट यसको पुनरावलोकन गरी समय सापेक्ष सुधार गरिनेछ ।
- ९.२.४.२ कार्बन ब्यापारको प्रवर्द्धन र क्षमता विकास गर्न स्वच्छ उर्जा संयन्त्र (Clean Development Mechanism) सम्बन्धी विभिन्न योजना तयार पारि कार्यान्वयन गरिनेछ । वन क्षेत्रका कृषाकलापहरूबाट जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा भएका सकारात्मक प्रभावहरूको विस्तृत अध्ययन गरी कार्बन ब्यापारका लागि संभाव्य क्षेत्रको पहिचान गरी कार्बन ब्यापार संयन्त्रबाट अधिकतम फाइदा लिईनेछ ।
- ९.२.४.३ वैकल्पिक उर्जाको विकास तथा प्रभावशालि उपयोग, प्रवर्द्धन गर्न एक वैकल्पिक उर्जा राष्ट्रिय कार्यक्रम निर्देशिका तयार पारि सो अनुरूप कार्य गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।
- ९.२.४.४ कार्बन तटस्थ संघ/संस्थालाई वार्षिक रूपमा पुरस्कृत गरिनेछ ।
- ९.२.४.५ बाँझो छाडेको निजि, पर्ति, वाढी पहिरोले विगारेको, भिरालो जमिनमा वनखेती संचालन गरिनेछ ।

- ९.२.४.६ जैविक ईन्धन विकासको अनुसन्धान गरी वैकल्पिक उर्जा विकल्पको रूपमा प्रयोगमा ल्याईनेछ ।
- ९.२.४.७ उद्योग, कलकारखानाहरुमा वायु प्रदुषण न्यूनिकरण गर्ने प्रविधिहरुको विकास गरी प्रयोगमा ल्याईने छ ।
- ९.२.४.८ अनुसन्धान गरी न्यून मात्रामा मिथेन उत्सर्जन गर्ने बालिहरुको प्रयोगको विकास गरिनेछ ।
- ९.२.४.९ भू-उपयोग मार्ग निर्देशिका (Guideline) र संकेत पद्धतिहरु (Code) निर्माण गरी जोखिम क्षेत्रमा वस्ती विकास नियन्त्रण एवं जमिनको क्षमता अनुसारको कृषि, वन तथा चरन प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
- ९.२.४.१० सामुदायीक, मोहीयानी तथा सरकारी वन संरक्षण र विकासका लागि स्थानिय जनता, संघ/संस्थालाई व्यापकरूपमा प्रोत्साहित गरी कार्बन ब्यापारबाट अधिकतम फाईदा लिने व्यवस्था गरिनेछ ।
- ९.२.४.११ जैविक ईन्धन प्रयोग नगर्ने सवारी साधनहरुका साथै वढी यात्रुवाहक सवारी साधनहरुको प्रयोग गर्ने योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याईनेछ ।
- ९.२.४.१२ डहेलो नियन्त्रणका लागि स्थानिय जनतालाई सुशिक्षित बनाई जन सहभागितामा कार्यक्रमहरु संचालन गरिनेछ ।
- ९.२.४.१३ कार्बन थिगेनी (Carbon Sink) को परिपेक्ष्यमा उच्चतम भू-उपयोग गर्न अभिप्रेरित हुने योजनाहरुको विकास तथा कार्यान्वयनका साथै सरोकारवालाहरुलाई आर्थिक तथा प्राविधिक सहजिकरण सेवा प्रदान गरी अधिकतम फाईदा प्राप्त गर्ने व्यवस्था लागु गरिनेछ ।
- ९.२.४.१४ वैकल्पिक उर्जा: जलविद्युत, सौर्य उर्जा, वायु उर्जा, वायोग्यास, वायोफ्यूल तथा दाउराका विकल्प ब्रिकेट आदि क्षेत्रमा उपयुक्त प्रविधिको अनुसन्धान छनौट तथा विकास गरी स्थानिय जनस्तरमा लागु गरिनेछ ।
- ९.२.४.१५ प्रदुषण गुणस्तर नभएका तथा वढी ईन्धन खपत हुने र प्रदुषण मापदण्ड नपुगेका सवारी साधनहरुको नियन्त्रण गरिने छ ।
- ९.२.४.१६ वातावरण प्रदुषण गुणस्तरहरुको समिक्षा गरी जलवायु परिवर्तनका परिवेशमा त्यसलाई परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- ९.२.४.१७ फोहरमैलाबाट उत्पादन हुने मिथेन (Methane) कम गर्न शहरी क्षेत्रमा एकिकृत फोहरमैला व्यवस्थापन प्रणाली लागु गरिने छ । यसका लागि प्रोत्साहन आधारित संयन्त्रको

(Incentive based mechanism) विकास गरी लागु गरिनेछ ।

- ९.२.४.१८ जलवायु परिवर्तनले स्वास्थ्यमा ल्याउने प्रभाव न्यूनिकरण गर्न व्यापक अध्ययन अनुसन्धान गरी स्थानिय तहमा जोखिम न्यूनिकरणका उपायहरुको योजना (preparedness plan) तर्जुमा गरी सो कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।
- ९.२.४.१९ मिथेन (Methane) कम उत्सर्जन गर्ने कृषि प्रविधिहरुको पहिचान गरी उपयुक्तताका आधारमा अवलम्बन गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।
- ९.२.४.२० जलवायु परिवर्तनका परिपेक्ष्यमा वातावरण प्रदुषणको गुणस्तर मूल्याङ्कन गरी प्रभावकारी रूपमा लागु गर्न आवश्यक योजना तर्जुमा गरी लागु गरिने छ ।
- ९.२.४.२१ तीन R (Reduce, Reuse, Recycle) को सिद्धान्तलाई व्यवहारमा लागु गरिने छ ।

९.२.५ जनचेतना, जनसहभागिता, तालिम तथा शसक्तिकरण

- ९.२.५.१ सरकारी, गैर सरकारी संस्थाहरु संग समन्वय गरी जनताको घरदैलोमा पुगी जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सरसल्लाह दिन तालिम प्राप्त जनशक्तिको उत्पादन गरिने छ । युवा तथा महिला जनशक्तिको अधिकतम उपयोग गरिनेछ ।
- ९.२.५.२ संस्थागत एवं व्यक्तिगत रूपमा जोखिमहरु संग जुध्न सक्ने क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिमको कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
- ९.२.५.३ सफा उर्जा तथा प्रविधि विकासका कार्यक्रममा तथा प्रविधिमा हस्तान्तरणमा निजि क्षेत्रलाई समेत संलग्न गराई आवश्यक कार्य संचालन गरिनेछ ।
- ९.२.५.४ जलवायु परिवर्तन र यसबाट पर्ने नकारात्मक प्रभावको न्यूनिकरणका उपायहरु सम्बन्धमा तालिम/गोष्ठि आदिको आयोजना गरी नीति निर्माण कर्ता (Policy Makers) हरुको क्षमता वृद्धि गराईनेछ ।
- ९.२.५.५ सर्व साधारण जनतामा चेतना अभिवृद्धि गरी डढेलो नियन्त्रण गरिनेछ । डढेलोले विनास गरेको ठाउँहरुमा वन विकास गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।
- ९.२.५.६ स्थानिय निकायहरु तथा क्षमतामा वृद्धि गर्न तालिम/गोष्ठिको आयोजना गरिनेछ ।
- ९.२.५.७ संस्था, महासंघ (Association, Federation) को तथा :edia को क्षमता वृद्धिको लागि तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।

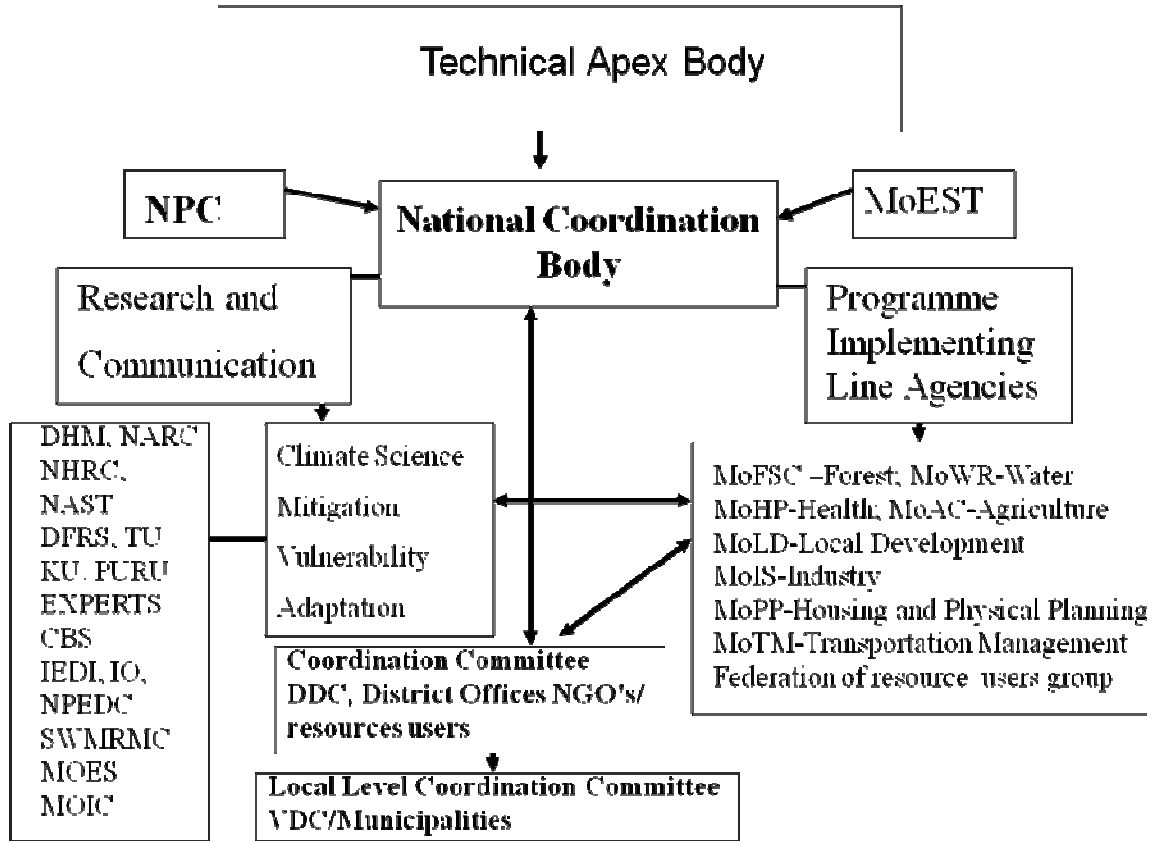
- ९.२.५.८ औपचारीक शिक्षा (विद्यालय, महाविद्यालय) तथा अनौपचारीक शिक्षा कार्यक्रममा (साक्षरता तथा साक्षरोत्तर शिक्षा, वैकल्पीक विद्यालय शिक्षा जस्तै दूर शिक्षा तथा खुल्ला सिकाई) जलवायु परिवर्तन विषयमा शिक्षा-मूलक हुने पाठ्य सामाग्रीहरूको निर्माण, बिस्तार तथा वितरण गरिनेछ ।
- ९.२.५.९ तालिम/गोष्ठिमा महिला, युवा तथा पिछडीएका बर्ग, गरिब बर्गलाई बढी प्राथमिकता दिईनेछ ।
- ९.२.५.१० प्रचार प्रसारका सामाग्री वृत्तचित्र, सूचनामूलक जानकारी पत्र, पात्रोहरू (Video, Pamphlet, Poster, Calanders) आदि निर्माण गरी वितरण गरिनेछ ।

१० संस्थागत संरचना:

यो नीति अनुसार कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयनको लागि केन्द्रियस्तरमा राष्ट्रिय योजना आयोगका उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा एक राष्ट्रिय समन्वय समिति खडा गरिने छ । उक्त समितिको सदस्य सचिवमा सचिव, वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहने व्यवस्था गरिने छ । नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न गराउनका लागि: १) क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रम संचालन समुह तथा २) अध्ययन अनुसन्धान एवं सञ्चार समुह गठन गरिने छ । क्षेत्रगत समुह कार्यक्रममा जलवायु परिवर्तनसंग सम्बन्धित मन्त्रालयहरू जस्तै वन तथा भू-संरक्षण, कृषि तथा सहकारी, जलस्रोत, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या, उद्योग, स्थानिय विकास, यातायात व्यवस्थापन, आवास तथा भौतिक योजना, राष्ट्रिय स्तरका उद्योग, स्थानिय निकाय, प्राकृतिक स्रोत उपभोक्ता समुहहरूको महासंघको प्रतिनिधित्व हुने छ भने अनुसन्धान/सञ्चार समुहमा जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, वन अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण विभाग, नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद, राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान परिषद, राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान, त्रिभुवन विश्व विद्यालय, पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय, पोखरा विश्वविद्यालय, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, औद्योगिक उद्यमी विकास ईन्स्टीच्यूट, शिक्षा मन्त्रालय, सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, वातावरणीय पत्रकार समुहको प्रतिनिधित्व हुनेछ । प्रस्तावित संरचनाको रेखा चित्र तल दिईएकोछ ।

अनुसन्धानबाट प्राप्त नतिजाहरू सर्वसाधारण जनमानसमा र नीति निर्माता एवं कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू विच पुऱ्याइने छ र कार्यान्वयनमा आएका समस्याहरू सम्बन्धमा थप अध्ययन गर्नु पर्ने कुराहरूको जानकारी उपलब्ध गराई प्राथमिकता तोकै अनुसन्धान कार्य अगाडी बढाईने छ ।

जिल्ला र स्थानियस्तरमा नीति अनुसार कार्यक्रम संचालनको लागि एक समन्वय समितिको कार्यालयको व्यवस्था गरिने छ । उक्त समितिमा जिल्ला स्तरमा रहेका सरकारी, गैह्र सरकारी संघ संस्था, उपभोक्ता समुहको संघ संस्था आदि सहभागी हुने छन् । आवश्यकता अनुसार नगर र गाउँ विकास समितिमा पनि समन्वय समितिहरूको व्यवस्था गरिने छ ।

११ आर्थिक पक्ष:

नीति कार्यान्वयन गर्दा लाग्ने प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष आर्थिक दायित्व निम्न चार स्रोतहरूबाट उपलब्ध हुन सक्ने छ ।

- १) नेपाल सरकार: जलवायु परिवर्तन प्रकृया अध्ययन, जोखिमको पहिचान, न्यूनिकरण र अनुकूलनका कार्यक्रमहरू संचालनको लागि नेपाल सरकारबाट नियमित रकमको निकास हुनु पर्ने
- २) जलवायु परिवर्तनका विभिन्न पक्ष संग सम्बन्धित कार्यक्रम संचालनको लागि प्राप्त हुने दुई पक्षिय तथा बहुपक्षिय अन्तरराष्ट्रिय सहयोग ।
- ३) जलवायु परिवर्तन महासन्धिको (UNFCCC) नेपाल पक्ष राष्ट्र रहेका कारणबाट प्राप्त हुने विभिन्न आर्थिक सहयोग तथा संयुक्त राष्ट्र संघीय संयन्त्रबाट प्राप्त हुने सुविधा ।
- ४) प्रदूषण कर्ताले शुल्क (polluters pays) बुझाउने संयन्त्रबाट प्रदूषण करका रूपमा प्राप्त हुने रकम ।

१२ कानूनी पक्ष:

जलवायु परिवर्तन नीतिले विभिन्न क्षेत्रलाई समेटने हुंदा यसको कार्यान्वयनको लागि विभिन्न नीतिहरूमा यसलाई एकिकृत गराई सो लक्ष्य प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक कानून, नियम तथा निर्देशिका तर्जुमा गरी समन्वयात्मक ढङ्गले समावेस गराईने छ । यसका अतिरिक्त क्षेत्रगत विद्यमान कानून, नियम र निर्देशिकाको विस्तृत विश्लेषण गरी आवश्यक संसोधनको व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ । हरित गृह ग्यास उत्सर्जन न्यूनिकरणको लागि छुट्टै कानूनी व्यवस्था हुनु पर्दछ । त्यसै गरी भू-उपयोग (जोखिम क्षेत्रमा वस्ती विकास हुन नदिन) को लागि छुट्टै कानूनको व्यवस्था हुन पर्दछ । जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय सन्धि सम्झौता अनुसारका कार्यहरू सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

१३ अनुगमन र मूल्याङ्कन:

वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि अन्तरराष्ट्रिय बहुपक्षिय महासन्धि (UNFCCC) को केन्द्र विन्दु (Focal Point) को रूपमा कार्य गर्दै आईरहेको छ । यस मन्त्रालयको सक्रियतमा राष्ट्रिय योजना आयोगको नेतृत्व र अन्य सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग र निकायहरूको सहभागीतामा एक समन्वय संयन्त्रको निर्माण गरी क्षेत्रगत नीतिहरूमा प्रस्तुत जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि नीतिहरू एकिकृत एवं समन्वयात्मक ढङ्गले समावेस गर्ने र सो अनुरूप कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन योजना तयार पारिने छ, यसमा कार्यान्वयनको जिम्मेवारी पनि तोकीने छ ।

वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले समन्वय गरी कार्यक्रम तयार गर्ने र कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउनको साथै ति कार्यहरूको नियमित रूपमा अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार पार्ने छ । यसका लागि आवश्यक अनुगमन सूचकहरू तयार पारिने छ । महत्वपूर्ण कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन गरी तिनको औचित्य, उपादेयता र लागत प्रभावकारीता हेरी आवश्यक सुझाव समेत दिईने छ ।

सम्बन्धित मन्त्रालय/विभाग र निकायहरूले आफु तथा आफु अन्तरगतका निकायहरूले गरेको कामको प्रगति विवरण अध्यावधिक गर्दै समस्या समाधानमा सहयोग पुऱ्याउने छन् । स्थानिय तहका कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन स्थानिय निकायले गर्ने छ र सो को जानकारी वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयमा पठाउने छ । यि निकायहरूले तोकिएको ढाँचामा अनुगमन गर्ने छन् । मूल्याङ्कन गरी प्राप्त नतिजालाई योजना प्रकृत्यामा उपयोग गरिने छ । आयोजनाहरूको बजेट रकम, वार्षिक कार्यक्रम र प्रगति विवरण सार्वजनिक गरिने छ ।

१४ जोखिम:

जलवायु परिवर्तन र त्यसका चुनौतिहरू केहि समय यता आएर मात्र टडकारो रूपमा देखा पर्न गएको र यसबाट विभिन्न क्षेत्रहरू - जलस्रोत, कृषि, वन/जैविक विविधता, भौतिक पूर्वाधार, स्वास्थ्य र जीविकोपार्जनका संसाधनहरू अत्यधिक मात्रामा प्रभावित हुन गई रहेको छ । तीन वर्षिय अन्तरिम योजना (२०६४/६५ - २०६६/६७) का केही क्षेत्रगत

योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गरिए तापनी यसका सम्पूर्ण पक्षलाई सम्बोधन गरिएको देखिदैन । विगतमा तर्जुमा गरिएका अधिकाँस क्षेत्रगत दिर्घकालिन नीति तथा योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गरिएको छैन । त्यसैले क्षेत्रगत नीति तथा योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण र अनुकुलनका पक्षहरू एकिकृत रूपमा समावेस गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसलाई एकिकृत र समन्वयात्मक ढङ्गले समावेस गरी कार्यान्वयन गर्न नसकीएमा यस नीतिले अपेक्षा गरेका लक्ष प्राप्त गर्न नसकिने हुन्छ । यो नीतिले लक्षित गरेको उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने कार्यमा निम्न अनुसारका जोखिम देखिन्छ ।

- जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण र अनुकुलनको उपायहरूको पहिचान, तर्जुमा र कार्यान्वयनले प्राथमिकता पाउन नसक्नु
- नीति कार्यान्वयनमा आवश्यक राजनैतिक प्रतिवद्धता हुन नसक्नु
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि अन्तरराष्ट्रिय महासन्धि तथा विभिन्न समयमा आयोजना हुने पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन (COP) ले विकासोन्मुख देशका लागि उपलब्ध गराउने आर्थिक, प्राविधिक एवं तकनीकि (Technological) सहयोग उपलब्ध नभएमा आर्थिक स्रोत कमी हुनु ।
- नीति कार्यान्वयनको लागि हालका विभिन्न क्षेत्रगत कानून व्यवस्थामा आवश्यक शंसोधन तथा नयाँ प्रावधानहरूको व्यवस्था हुन नसक्नु ।
- विभिन्न सरकारी निकाय, निजि क्षेत्र, स्थानिय निकाय एवं उपभोक्ता समुहहरूको तत्परता, सहयोग र सलग्नता नरहनु ।
- स्थानिय निकायहरूले नीतिगत व्यवस्था अवलम्बन नगर्नु ।
- जलवायु परिवर्तन न्यूनिकरण र अनुकुलनका कार्यक्रम र प्रतिफलहरू लक्षित समुहमा पुग्न नसक्नु ।
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि अन्तरराष्ट्रिय महासन्धि (UNFCCC) को नेपाल केन्द्र विन्दु (Focal Point) निकायको क्षमता वृद्धि नहुनु ।
- समन्वय समितिको प्रभावकारीता नहुनु (बैठक बस्न नसक्नु, निर्णय लागु गर्न नसक्नु आदि)

